

TÓTH ERZSÉBET

Láncok a csuklón

Második emlékezés

*aki nemsokára meghal
csak azzal érdemes beszélni
egymást tükröző cipőit nézni
míg csöndben megérkeznek az ajtók*

*aki nemsokára meghal
az istennel tangózót lekérni
és úgy úsztatni a himnuszon
mint gyógyucukorkát nyálon*

*aki nemsokára meghal
lélegzetébe beleszívni
és hunyorogva, tapogatózva
alagutat fűrni neki a fényben*

(Csajka Gábor Cyprian)

A depresszió előszobája

„Drága Erzsikém!

1998. május 11.

Jobb, ha gépelek, mert egy kicsit remeg a kezem. Nagyon örültem a levelednek, nem azt vártam, hogy az *És*-cikkre reagálj, ez csak ürügy volt, bár ezt a cikket Neked írtam elsősorban, Rád gondoltam, mert ismerlek, és úgy írtam, mintha Te beszélnél. Kár, hogy nem néhány nappal korábban érkezik meg a leveled – erről persze nem tehetsz –, mert akkor sokkal jobb kedvemben talált volna. Megpróbálom összeszedni magam, mert nagyon szeretnék segíteni Neked néhány okos szóval, ha ez nem nagyké-pűség. Rohadtul nehéz állapotban vagy, tudom, ismerem ezt jól. Kérlek, ne engedd magad át az elzárkózó hangulatoknak, mert ez a depresszió előszobája. Minden zeg-zugát ismerem. Ugyanakkor az embervilág megunása természetes is, különösen akkor, ha egy alkotó úgy érzi, nincs kinek beszélnie. Hogy mindenkitől, de tényleg mindenkitől *alapvetően* különbözől. Én úgy védekeztem ez ellen, hogy próbáltam magam nem „elhagyni”, de az ember, sajnos, teljesen elhagyott. Nincs, nem lehet eléggé közel a Másik. Aztán próbáltam magam egy kicsit megszeretni, sajnálni, de ez sem sikerült. Most szánom magam végignézve az életemen, hát rettenetes. Már semmi nem érde-

kel, próbálok írni – a legkisebb becsvágy nélkül –, mert fizikailag jó. Amikor már nem jó, abbahagyom. Talán megtanultam együtt élni a teljes, nem elsősorban orvosi, hanem inkább így mondanám: egzisztenciális depresszióval. Könnyögöm, Te nem juthatsz ideig! Nagyon vigyázz magadra, és ha segíthetek, csak szólj! Még egy jellemző dolgot szeretnék elmondani magamról, utoljára, csak hogy *ráismerj* arra az állapotra, amiről beszélünk. Jó fél éve történt, fönt voltam Pesten, és fölhívtam Józsit (Júliánál volt éppen), megbeszéltük, hogy találkozunk, fölhívtam közvetlenül indulás előtt is, még azt is megbeszéltük, hogy viszek egy üveg bort, meg hogy náluk fogok aludni. Aztán képtelen voltam odamenni. Tudod miért? Azért, mert nagyon félttem. Ez az igazság: félttem a *saját* szar szenvedésemtől – hogy bármennyire szeretem Józsit, nem fogom kibírni a látását, hogy milyen állapotban van, és még csak nem is segíthetek rajta. Érted, ugye?

Te pedig, drága Erzsi, kemény dolgokon mentél keresztül, ne is csodálkozz azon, amiket mostanában érzel. Csúnyán bánt veled az *ÉS*, rondán a *Mao*. Az utóbbin sokat gondolkodtam, hogyan lehet, hogy már ezen a térfélen is így bánnak veled, ilyen módszerekkel dolgoznak. Cinizmus és kegyetlenség – más már nincs is az emberi világban. A szenvedés üde színfolt ebben a leprában. De most már inkább jobb kedvet próbálok csinálni Neked. Hétfő van, én ugyan nem mentem választani, de örülök az eredményeknek. Nem szeretem igazán a Fideszt, de őszintén örülnék egy kormányváltásnak, egyszerűen azért, mert a lelketlen politizálás esélyeit legalábbis nem szabad tovább növelni. Az SZDSZ bukásának, sajnos, megint örülnöm kell. De a politikával mostantól egyenesen tilos (!) foglalkoznunk. Ugyanis – bármi lesz is – elképesztően nehéz időszak következik, ocsmány, alattomos küzdelmekkel, a politikai botrányarzenál teljes mozgósításával, ez ügyben ne legyenek kétségeid. Érzékeny „erőegyensúly” jött most létre, és a politikai és *gazdasági* hatalom újrafelosztása kimondottan véres eszközökkel fog megtörténni. Ráadásul a média nem fog belenyugodni az SZDSZ kudarcába, a tisztelt párt persze még kevésbé, ilyen régebben nem mondtam volna, de most már mondom: bosszúállók és kegyetlenek, bazári útonállók, mellel nem értik és nem is akarják megérteni az életet.

Egyébként nagyon helyes, hogy próbálsz őrizni a függetlenségedet, spórolj a pénzzel, minden ösztöndíj-lehetőséget nyugodt lélekkel ragadj meg, bátran és jó lelkiismerettel koldulj akár, ezt nagyon komolyan mondom: egy igazi művész legszentebb és legnormálisabb létállapota a koldulás. Furcsának hangzik, de ezt csinálta Dosztojevskij is, József Attila is, de még Ady is. Csak annyi kell, hogy az ember ne haljon éhen. Csak annyi kell, hogy legyen egy kicsi hely, ahol békességben hagynak. Nehogy azt hidd, hogy ezt könnyű elérni. Egy művész lehet olyan szegény, mint egy koldus, de ha megtalálja a nyugodt alkotás lehetőségét, azonnal megpróbálják megsemmisíteni. Sokszor éppen azok, akik a legjobban szeretik. Nem tudom, miért is van ez így – de, sajnos, a legtöbbször így van. Nagyon remélem, hogy neked szerencséd van ebből a szempontból. Nekem ebben sincs.

Tudom, hogy most nagyon csodálkozol az optimizmusomon, de komolyan beszélek. Tudom, hogy Te még rengeteg gyönyörű dolgot fogsz írni. Ne légy türelmetlen magaddal, egyszer csak minden készen lesz a szívedben, hiszen már

most is minden megvan. Ne menj dolgozni, és jó lelkiismerettel „hagyd magad eltartani”, ha kell. Bőven vissza fogod adni a „saraidat”, egy mindennél nagyobb és szentebb becsületesség jegyében. Döntsd el, hogy többé értelmetlen dologgal nem foglalkozol. Te arra születtél, hogy szeress és dolgozz – hogy szeressenek és hagyjanak dolgozni. Hidd el, nem nagy kérés ez a részedről, s igazán nem irányul senki ellen se.

Egyébként, ha nem vetted volna észre, megmentettél egy embert. Hidd el, Miklósnak Te hoztad meg a gyógyulást. Nem vagy Te se hibátlan – de ilyen vagy, te igazán soha nem ártottál senkinek. Légy büszke magadra, és soha ne félj semmitől. Soha. Pihenj bártan, hiszen Te emberfeletti dolgokat vársz el magadtól, és ezekhez rengeteg erő kell. Nem hiábavalóság az életed, mindig erre gondolj.

Most már képtelen vagyok tovább írni, mert nagyon nehéz az életem. De talán túlélem. Szerettem volna még egy publicisztikát írni – a sajtó állapotáról –, de ez, már látom, nem fog menni. Talán nem baj. Kérlek szépen, írd, Miklóst szívből üdvözlöm, és ölelem, nagyon vigyázzon magára, és gyűjtse az erőt, hiszen Neki is rengeteg dolga van még az életben.

A kertben van két nagy orgonabokor, vedd úgy, hogy Neked nőtt, neked virágzik mindkettő.

Csókollak és öllelek, sokat gondolok Rád, de nem aggódom, hanem nagyon reménykedem.

Cyprian”

Két fájdalom összeolvad

Amit magadhoz ölelsz, felszabadít, amitől menekülsz, attól nem szabadulsz. – Ez jutott eszembe, mert tegnap újra „örökre” elbúcsúztam a szerelmemtől, akitől éppen augusztus 25-én – amikor te már talán halott voltál – is elbúcsúztam egyszer. Szeretjük egymást, azt hiszem, de a körülmények... Menekülünk egymástól, és nem szabadulhatunk. Ha volna merszünk igazán elfogadni egymást, akkor nem gyötrődnénk ennyit, lehet, már régen el lenne felejtve az egész. Ha valaki egyszer igazán betelik (a szerelem az évéshez hasonlít legjobban, meg akarom enni, föl akarom falni, akit szeretek, de nem tudom befejezni, mert mindig elmegy, nem tudok betelni vele. Ha újra látom, nem érdekel, mit mond, semmi. Csak az érdekel, hogy újra nekiláthassak falatozni. A nyakát, a száját, az arcát, már gombolom az ingét, számmal bebarangolom a szabaddá tett mellét, és aztán egyre tovább. Miközben ő is falatozik belőlem. Semmi más nincs ezen kívül, amiért érdemes világra jönni. A többi mellékes) valamivel, azután nem sóvárog többé. Szándékosan műveli velünk ezt Isten, hogy soha ne legyen vége?

Úgy mentem hozzá, hogy most aztán tényleg utoljára megyek. Szépen elbúcsúzom tőle. De ő olyan volt, mintha ott se volna. Valaki mást küldött maga helyett. Annyira megzavart ezzel, hogy attól a másiktól, aki persze pont olyan volt, mint ő, csak valahogy a levegőt változtatta meg maga körül, nem tudtam elbúcsúzni. Én azt az embert

nem ismertem. Nincs közöm hozzá. Majd elbúcsúzom attól, akit szerettem, ha hajlandó lesz felvonni azt a hamis aurafüggönyt közülünk, ha látom még egyáltalán. Erre aztán ő kezdett búcsúzni, és még nekem állt feljebb. Nem dőlt el semmi, csak a kódarabok növekednek a gyomromban. Csak az segít valamit, hogy írom ezt a visszaemlékezést Cyprianról, a kettő egymásra vetítése elhomályosítja a szemem, mintha két filmet vetítenék ugyanarra a vászonra. Két történet játszik velem, az egyiket most próbálom elfelejteni, a másikra emlékezni próbálok. A két fájdalom összeolvad bennem, egyik a másíknak a fájdalomcsillapítója.

Vissza 1979-be:

„Kedves Erzsi,

nagyon köszönöm a leveled, bár tudod, hogy vannak fenntartásaim ezzel a *Mozgó*-üggyel kapcsolatban. Gondolkodtam sokat a dolgon, úgy éreztem gyávaság lenne nem küldeni verset, és talán oktalanság is. Veressel azóta se beszéltem. A „képregényemet” nem adom a *Mozgónak*. Az ott és úgy volt jó, ahogy volt. Nagyon kíváncsi vagyok, mit szólna ezekhez, egyébként sehova máshova nincsenek leadva. *A tíz kérdés* című verset a *Tiszatáj* visszaküldte azzal, hogy „jónak és közölhetőnek tartják”, de csak akkor küldjem vissza, ha a jövő évig tudok várni. Azt hiszem, korrektek voltak. Az *Alföld*ben hamarosan jövök. Ezt úgy egyébként mondom csak.

Erzsi, nagyon jó lenne beszélni, mert rajtad kívül senkivel se beszélhetek versről, vagy nem akarok. Nagyon sokat írtam mostanában, ezek nagyobb részét máshova küldtem-küldöm el, de ezeket a verseket is nagyon komolyan gondolom.

Jó lenne beszélni, pletykálgodni, mi még nevetni is tudtunk néha együtt. Ez nagyon hiányzik.

A könyvedet még mindig nem kapta meg Szentendre. Ma is kérdeztem tőlük. Jó lenne találkozni, kezd összeállni a kötetem, decemberig mindenképpen le akarom adni. Szinte minden új benne. „A levél a levelekre” azért benne van. Nagyon jó lenne, ha gyorsan írnál. Húgodat föl fogom hívni – ha tudom –, mondd meg neki, meglátogathatlak-e, mikor vagy otthon, vagy a városban, és egyáltalán.

Azért azt nehéz leírni, hogy üdvözöllek (de muszáj).

Üdvözlettel: Gábor

79. VI. 3.”

Két levél van még dátum nélkül, a most következő, egy verssel a régebbi lehet.

Csajka Gábor Cyprian

tipikus töredék

*és most hazamegyek, barátaim.
elindulok, s talán még ismerős lesz minden.
jó mocskosan érek haza én is:*

*robotpilótára kattintott kölyök.
és nők jönnek majd a délutáni fényben
szemükben néhai meztelenségükkel.
kik egy ócska lavóron kuporogva
nézték az ablakomban járó
őrült lábakat.
mert régi pinceszobámboz is elmegyek,
előtte csak egy kopott macska
ül, de templomi idomrendjével
a teremtést simogatja vissza! –
végül csak az ég szűk piramisai
a villanypóznák (mintha) lövő-
terpeszében.
végül csak sírok és káromkodok
mint az utolsó töltényét ellövő
baka –*

Kedves Erzsi!

Kiléptem a FIJAK-ból és a KISZ-ből is. Nem azért, hogy bizonyítsam: milyen puritán és milyen becsületes fiú vagyok. Ezt, gondolom, Te legalább tudod. Unom a mocskot. Mostmár csak nagyon hülye és agresszív tudnék lenni. Kimegyek Szentendrére. Lehet, hogy vissza se jövök. Most nagyon sok embernek be tudnék egyet baszni. Holnap már megint mindenkit szeretni fogok. De remélem, egyelőre csak gondolatban tehetem majd meg. Amit tettem, az az Antival (Hideg) szemben a legnagyobb szemétség.* Kérlek, ne tórd el senkitől, hogy mocskolja őt. Azt mindenkinek tudnia kell, hogy nem érdemli meg! Voltam az Ákosnál! (Szilágyi). Ha találkozol vele, biztosan elmondja majd neked. Nem tudom már, hogy ti igazából mit akartok, és már sajnós azt sem tudom, hogy mi a te saját véleményed a dologról. Persze, megértelek, mert nekem is percről percre változott a helyzetértékelésem. Senkinek nem érdekel a véleménye, és arra se kérlek, hogy másokkal szemben megvédj, csak az fontos, hogy legalább te tudd, hogy nem gyávaságból hagyom itt az egész szartengert, hanem komoly okom van rá. Ne haragudj ezért a gyenge és patetikus versért, hidd el, most majd sokkal jobbkat is fogok írni. Talán.**

Csókolom a szívedet! Cyprian

* mert magára hagytam

** pedig a FIJAK nagyon kellett volna!

A harcokról, harcainkról annyian és annyit meséltek már, se kedvem, se energiám, és nehezen is tudnám visszaidézni. Meg ez az írás nem arról szól, hanem hogy mibe haltunk bele. Persze, Cyprian és én behaltunk a harcokba is, ő már végleg, én még hordozom a sebeket.

Még egy levél:

Kedves Erzsi,

nagyon rossz állapotban írtam a levelet, ne haragudj érte.* Azért az nagyon rossz, hogy nem akarsz eljönni a kiállításra pénteken. Levente hogy meghalt: neked nagyon rossz lehet. Ki volt valójában ő? Talán soha nem fogod megtudni.**

Erzsi, olyan furcsa dolgok történnek. Írod, hogy Józsi volt lent Lakitelken. Érdekes, nekem az ellenkezőjét mondta. Még azt is, hogy a Domján nem jött és azért nem ment ő se le. Mindegy, csak furcsállom. Karcsi meg arról nem szólt egy szót se, de még csak egy célzást se tett róla, hogy voltatok a Mozgóban. Mindig róluk beszéltünk, s ez talán nem volt véletlen. Mostmár, ha nem is tudhatom, de egészen bizonyosan érzem: semmi jót se várhatok igazán tőlük. Tévednék? Ez is mindegy. Nagyon hiányzol, jó lenne megint beszélgetni. Nekem már azt is a szememre vetették és vetik állandóan, hogy élek. Egy csomóan már látták az Életünket. Jólesett, hogy néhányan kezet fogtak velem, és azt mondták, hogy jók azok a versek. Már a honoráriumot is megkaptam. Mikor elolvastam a leveled, épp akkor egy órája derült-derítették ki, hogy én se vagyok valami egészséges, sőt. Senkinek nem kell mondani! Gyere el pénteken, nagyon kérek.

Várlak szeretettel

Gábor”

* Valószínűleg az ebben az írásban elsőként közölt levélről van szó.

** Vass Leventét Zelei Miklós mutatta be nekem 1979 decemberében a Fial Művészek Klubjában. 18 éves volt, és gyönyörű. Derékig érő hímzett székely bundában, farmerban, nyúlánk ifjú istenke. Rövid szőke hajáról az első percben nem tudtam, hogy nemrég nőtt csak ki, a kemoterápiás kezelése alatt teljesen kopasz volt. Sápadt, átszellemült arca, szép kékesszürke szeme s az eltökltség, hogy engem fog szeretni, arra kis időre, ameddig még él, nem hagytak sok választási lehetőséget. Talán akkor is beleszeretek, ha nem lett volna halálos beteg. Pár hónapig, talán kettő-háromig jött-ment Kolozsvár és Budapest között, míg egyszer már csak a hír jött: meghalt. Csodálatos verseit, leveleit őrzöm. Egy pillanat volt a szerelmünk.

Farkas Richling Jucika

1981-ben, két villámszerelem (Cyprian mást választott, Levente meghalt) és egy idegösszeomlás után, harmincévesen, semmi nem hiányzott kevésbé, mint egy újabb szerelem. Mégis, amikor november vége felé, egy presszóban valaki a kezemre tette a kezét, és azt mondta, hogy szeret, nem tiltakoztam. Abban az évben örökölttem egy hatalmas lakást Zuglóban a nagynénémtől – azóta is itt van előttem babonából iskolafüzete, rajta gyöngybetűkkel: Farkas Richling Jucika első osztályos tanuló. A füzet hátsó borítóján Nagy-Magyarország térképe. A lakás mellé örököltünk sok mindent, feketébe bújt gyönyörű ezüst tálakat, dobozokat, gertyatartókat, igazi festményeket, egy egész, titkokkal és rejtélyes tárgyakkal teli régi világot. Egy-két hónapig reggeltől estig, estétől hajnalig lakásavatókat tartottam,

mindig meghívtam valakiket, mégse tudtam sokáig elűzni a szellemeket. Még sokáig félttem egyedül maradni. Én, aki mindig családban éltem, és többnyire egyetlen szobában, abban az óriási lakásban csak szédelegtem, mint egy kísértet.

G. rögtön odahozta néhány holmiját, elkezdtünk együtt élni. Arra emlékszem leginkább, hogy mindig a földön hemperegtünk, nem volt egyetlen kényelmes ágy sem az örökölt bútorok között. Én a Vuk diafilmváltozatának szövegét írtam, G. fordított valamit. Nagyon hamar meglátott a szememben valamit, ami nem tetszett neki. Talán egy furcsa fényt, ami nem neki ragyogott. Észbe se kaptam, már ott se volt. Hamar elvitte a cuccait, amelyek még meg sem szokták a lakást. Igaza volt, mert nyáron, amikor a szállítómunkások letették a szobában az új franciaágyat, már nem órá gondoltam. Nem G.-t képzeltem az ágyra, hanem valaki mást.

Kövek a gyomorban

Egyszer írtam egy cikket *Gyilkos nyarak* címmel. Szervác Jóska, Gion Nándor, Orbán Ottó haláláról. És most Cyprian is augusztusban halt meg, 25-én.

2005. augusztus 25-én, este nyolc körül egy Bartók Béla úti buszmegállóban álltam, és nem voltam biztos benne, hogy túlélem a hazamenetelt. A nyárvégi levegő még este is égetett, de nem a nyár csorgott végig a testemen. Rázott a hideg, izzadtam, és a könnyem is csorgott. Valaki úgy megbántott, és már nem először, hogy azt hittem, ezt már nem élem túl. Arra gondoltam, leülök a buszon, és meghalok. Majd szól valaki a végállomáson, elkezdi költögetni, és észreveszi, hogy nem élek. Azt az iszonyú fájdalmat, azt a reszketést, ami egész testemet rázta, már nem tudom elviselni. Elképzeltem a halálomat, a temetésemet, megérkezett a busz, a Róna utcánál leszálltam, mint mindig, nem haltam meg. Nem volt olyan szerencsém.

Az asztalnál ültem, ahogy ilyenkor szoktam, egyik cigarettát szívtam a másik után. Telefonálni nem mertem, halványan reménykedtem, hogy majd hív, és visszavon mindent. Jóváteszi a jóvátehetetlent, kiveszi a követ a gyomromból. Amikor megszólalt a telefon, a szívem majd kiugrott belőlem.

Zelei volt. Cyprian meghalt.

Mondtam neki, hogy hívjon vissza később. Ismét sírni kezdtem, és nem tudtam kit siratok, magamat vagy a férfit, aki ezt tette velem, szerencsétlen szerelmünket vagy Cypriant, a barátomat, aki képes volt meghalni, esetleg hálát adok az égnek ezért a szinte angyali időzítésért, hogy ezt a halált küldte nekem, hogy ne fájjak annyira magamnak. Elkísért egyik fájdalomból a másikba, és átadtam magam annak a fájdalomnak, ami később jött, de nem hiszem, hogy szét tudtam magamban választani a kettőt. Fájdalomkóktól ittam akkor napokig, hónapokig. A követ aztán kivette a gyomromból egy kis időre az, aki belerakta, hogy később újra visszategye. Fájdalmam tisztult, koncentrálhatott Cyprianra.

Amikor én a buszmegállóban készültem meghalni, azokban a percekben csöngethettek be a rendőrök Cyprian édesanyjához a hírrel, hogy a fia meghalt.

Három nap múlva, augusztus 28-án volt a születésnapom. Pár nap eltéréssel augusztusban született Zalán, Szőcs Géza és Petőcz is. Ezeken gondolkodtam. A nyári születéseken és a nyári halálokon.

Még most sem szoktam meg, hogy úgy kell beszélnem Cypiről, hogy ő már nem reagálhat, nem szólhat vissza, nem válaszolhat, nem beszélhet maga helyett. Nem vigasztalhat hihetetlen okosságával, gyöngéd, lélekkel teli okosságával, ahogy szokott. „Ne sírj, Erzsi, én még sokáig akartam élni, de nem engedte ezt valami. A szívem, amit elpazaroltam, nem bírta az iramomat, a testem, amit a sebzett lélek kikezdett, nem tehetett már semmit értem. Ne sírj, te még élsz, mi itt vagyunk Józsival, sokat gondolunk rád, és sokat nevetünk, hidd el. Olvassuk, amit írsz. Mert amíg éltem, nem volt mindig időm rád. A felét se olvastam annak, amit mostanában írtál, a kezembe se került. Olyan nehéz volt élnem, hidd el.” Tudom, hogy nem csak vigasztal. Nem szokott hazudni nekem, nem volt rákényszerülve, hiszen kapcsolatunk messze volt minden földi ésszel felfogható önzéstől, ami a többi embert örökös hazudozásra kényszeríti. Nem szoktam meg, hogy nem fogja olvasni, amiket írok. Mert egymásnak írtunk mindig. Nem tudom, van-e értelme most írni, hogy már nem olvashatja Szervác, Cypi, a két legjobb barátom, akivel legtovább együtt maradtunk. Mindenki külön utakra ment, mi együtt maradtunk. Talán ez volt a veszünk? Nézem a plakátot a falon.

Én leszek a következő – mondtam Csordásnak a temetésen, aki meglepetésemre ott volt, és amilyen marha vagyok, eszembe jutott, Cypi örülne, ha tudná, hogy ő is eljött. Ez butaság – mondta Gábor. Nem is nagyon beszéltünk többet. Gábor, a híres okosságával. Néha félttem ettől az okosságtól. Van-e mögötte lélek? Fájdalom? Vagy ekkora okosság csak cinizmushoz vezethet? A cinizmussal szemben tehetetlen vagyok. Sírok. Menekülök. Becsukom a szemem.

Playboyok, bizonytalan egzisztenciák

Ha megakadok az írásban, pasziánszozok egy kicsit. Addig, amíg elsőre ki nem jön valamelyik. Persze, ez csak elhatározás, van, hogy mire észreveszem, egy óra is elment. Vagy kettő. A játék izgalma igazi tét nélkül is el tud kapni. Próbálok elképzelni Cypi kaszinózását. Nem nehéz elképzelni őt a playboyok, a bizonytalan egzisztenciák, az éjszaka császárai között. Kell-e bizonytalanabb egzisztencia egy írónál? Aki ráadásul nem szeret munkahelyen dolgozni, inkább koldul, mint azt Cypi nekem is ajánlotta egyik levelében. Én meg olyan voltam, a szüleimtől ilyen szerencsétlen géneket örököltem, hogy dolgoznom kell. Rendes munkahelyen. Aztán írhatok is, ha akarok. És ha kirúgnak mindenhol, koldulni akkor sem fogok. De Gábor túl sok Dosztojevszkijt olvasott, megártott neki. Egészen máshogy képzelte el az életet. Volt egy barátnője, aki kül-

földön élt a férjével, de Pesten is volt egy lakása. Ezt a lakást Cypi rendelkezésére bocsátotta, ha sehol nem tud létezni, menjen oda, és dolgozzon. Senki nem tudta sem a címet, sem a telefonszámot. Micsoda szerencse, micsoda önzetlenség, gondolhattam volna, ha nem ismerem jól őt is meg a nőket is. Kell-e mondanom, hogy a férj halála után a nő előállt egyéb igényeivel is? Ki vethetne rá követ. Cypriánra úgy ragadtak a nők, mint mézes bödönre a legyek, semmit nem kellett tennie, csak ránézni valamelyikre, akit éppen akkor kiválasztott. Nem csinált ügyet belőle, a legsúnyább nőkkel is képes volt rövid úton lefelelni, ha arra támadt kedve, az is igaz viszont, hogy a legszebb nő, akit életemben láttam, szintén Cypi barátnője volt. Csak barátnő, mondta mindig, mintha ez akkor engem még érdekelt volna. Kihasználta a nőket? Valószínűleg. Örömmel hagyták, hogy kihasználja őket.

Hogy kaszinókban játszott, és veszített is rendszeren, nagyon nagy meggyőződéssel tagadta. Mondtam neki, hogy nem egy embertől hallottam. Ez csak legenda, mondta, és mosolygott. Tudod, mennyi mindent beszélnek. Tudtam.

Ismeretségünk kezdetén Józsvival napokig ultiztak, éjszaka is. Sokszor nálam, én meg főztem nekik a kávé, mentem a borokért. Cserélgettem a lemezeket. Soha nem éreztem olyan jól magam. Nem egyszer elaludtam az ágyon, ők reggelig játszottak. Sokszor arra ébredtem, hogy valami népzene szól, gyimesi kerserves, széki lassú vagy az öreg Zerkula nyúzza hegedűjét, ezzel nekem akartak kedveskedni – aztán ahogy reggeledett, Joan Baez vagy a Felkelő nap háza, később előkerült Bulat Okudzava vagy Viszockij, délután már Tom Waits ordított, a szomszédok nagy öröme –, és ők már kávé isznak. Aztán főztek nekem is. Mikor meddig maradtak. Volt, hogy még egy nap telt el így, és csak nehezen szedelőzködtek. Cypi csak évekkal később, nem sokkal a halála előtt vallotta be, hogy játszott nagy tételekben is, de állította, hogy nem veszített sokat. Melyik játékos vallja be, hogy az ő játéka szenvedély, vagyis betegség. Dosztojevszkij bevallotta? Lehet, Cypinél csak játéknak indult, de el tudom képzelni, hogy szenvedély lett belőle. Annyi mindent nem tudok róla, hiszen én nem kérdezek semmi olyat, ami kényelmetlen lehet. Amit akart, azt elmondta úgyis.

Azt viszont nem mondta el, mert akkor éppen nem találkoztunk, hogy felkérték a Hiller István által kiírt Édes Anyanyelvünk irodalmi pályázat egyik bírálójának. Verseket jutottak hozzá, rengeteg pályázat érkezett, hárman vagy négyen osztottak a kéziratokon. Amikor kész lettek az olvasással, a bizottság megtette javaslatait a helyezettekre. Nem volt kicsi a felelősség, több milliós díjakról volt szó. Egyeztetés, leadták a pályázat javasolt díjazottjainak névsorát. Csakhogy. Végül olyanok kapták a díjakat, ami nagy vonalakban sem egyezett Cyprian javaslataival. A többiekkel egyeztetéssel sem. Ekkor az én barátom szépen visszaadta a neki járó honoráriumot, kerek kétszázezer forintot. Írt egy levelet Hiller Istvánnak, miért nem tart igényt a pénzre. Erről az egésztől Cypi halála után az édesanyja beszélt nekem. A sajtóban egy sor nem jelent meg erről, sehol egy utalás, hogy légy került a levesbe, a díjazottak fölverték a milliókat.

Ezt a pályázatot aztán soha többé nem írták ki.

Cyprian erkölcsi érzéke megengedte, hogy leüljön a kártyaasztalhoz, és elvesztse mindenét, adósságokba verje magát, de azt nem engedte meg, hogy igazságtalanságért pénzt fogadjon el. Nem engedte fölötte a csillagos ég.

A halál kirakósát a géppel cserélem föl, amikor pasziánszozok. A halál kirakósa nem áll meg egy másodpercre sem. Nem tudhatom mennyi időm van. Most még tart a fájdalomkóktél, amikor elfogy, tudni fogom, hogy már nem élek.

Cypriánnak sok betegsége volt, a depresszió a legsúlyosabb közülük. Azt hiszem, depressziója volt válasza arra, hogy igazából soha nem tudott túllépni szüleivel való kapcsolatán. Vélt vagy valódi sebeit nem tudta elrendezni velük, és ezért soha nem szabadult meg tőlük. Soha nem nőtt fel, mindig gyerek maradt. Csodálom Zsuzsát, aki hosszú éveken keresztül mellette, és segített neki Németkéren egy darabig, hogy „biztosítsa neki a nyugodt alkotás lehetőségeit” – ahogy írta.

Ő nagyon szemérmes és előzékeny volt, igazi fájdalomában elbújt előlünk, nem akarta, hogy lássuk, magában sírt, mint a nagy vadak. Amikor pedig előjött, nem látszott rajta semmi. Soha nem volt rajta egy gramm fölösleges hús, és minden régi bántás, irigység, félreértés elrendeződött addigra, mire visszajött közénk. Csak felszabadult arcát, vidámságát és terveit hozta elénk. De aki jól figyelte, észrevehette a szaporodó ősz hajszálakat, szeme alatt az egyre sötétülő és mélyülő árkot.

Milyen jogon adom most közzé a leveleit, melyeket csak nekem szánt, kérdem magamtól rémulten? Ennyire szemérmetlen lennék? Nem. Azért vagyok bátor, mert büszke vagyok rá, hogy ennyire szeretett, és törődött velem. A halottak kiszolgáltatottabbak az élőknél, nem kérdezhetem meg, mi a véleménye erről? De azt hiszem, a leveleivel, ha nekem írta őket, rendelkezhetek. Összetéphetem, eldughatom, olvasgathatom este magamban, elfelejthetem akár. Ha élne, eszembe sem jutna ilyesmi. Csak halottak leveleit szoktuk közzétenni. Naplókat is csak rendelkezés szerint. Más az, ami engem izgat. Szeretnék közel kerülni hozzá, s ezáltal magamhoz. Milyen volt ő, és milyen voltam én, amikor ezeket a leveleket írtuk egymásnak? Nyilván írtam én is neki, az én leveleim fölött viszont, melyeket neki írtam, nem rendelkezhetek. Az az örökösök és a hagyaték gondozóinak a feladata. Ha meghaltam, dönthetnek róla. Vagy el is kérhetném őket, ha megvannak egyáltalán, hiszen nem vagyok haragban velük. Közelebb kerülhetnék a lányhoz, aki húsz, harminc, tíz éve voltam.

Még egy csalódás már abszurdum lenne

Még egy levél kezembe akadt, pedig már azt hittem nem találok újat. Újat? Cyprián ezt is Németkérről küldte, 1997-ben.

Drága Erzsikém,

Örültem levelednek – nagyon! – tudom, mi van szegény Józsival. (Képzeld, meglátogatott Lázár Ervin, és ő mondta, hogy Józsi tbc-s.)

Jó, hogy dolgozol, kemény meló a napilap, de nagyon tanulságos. Örülök, hogy olyanok között vagy, akik szeretnek (pl. Latyák, akit csókolok és ölelek). Remélem, jobban megbecsülnek, mint az *És*. Még egy csalódás már abszurdum lenne, de nem is lesz! Én is nagyon bízom benne.

Amit Csordásról írtál: hát tudod, ezért nem akarok találkozni rajtatok kívül senkivel. Képzeld, Csordás kiadta a tavalyi Nobel-díjas Symborska verseit, én is fordítottam néhányat. Föjlajánlott egy nevetségesen alacsony honoráriumot, én visszasírtam, hogy inkább néhány könyvet küldjön a kiadója terméséből, azoknak jobban örülnék. Azóta is küldi. Szóval inkább emlékezem a régi időkre, és emlékeimben ugyanúgy szeretem őket, mint régen. De téged, persze most is szeretlek. Józsit is.

Sokat dolgozom, de szívesen. Amúgy fogalmam sincs, mi lesz velem.

Tudom, mit akarok, amúgy semmi nem érdekel.

Erzsikém, hívlak telefonon, a jövő héten mindenképpen fölmegegyek, nagyon kellene beszélnünk, és Józsit föltétlenül meg kell látogatnunk! Szeretettel ölel: Cyprian

97. V. 23 Nkér.”

Mire emlékszem akkoriból? *Új Mao*. Olvasószerkesztőnek vett föl, Alexa, fogalmam se volt semmiről, azon kívül, hogy a korrektorjeleket ismertem. El lehet képzelni, mit szenvedtem. Dippold Pali ült velem szemben, lapszerkesztő volt, mint Latyák is. Bízta bennem. Sőt, ott volt még az öreg beat is, Faludi Ádám költő barátunk, de ő csak egy hétig bírta. Pécsi Györgyi se maradt sokkal tovább. Lehet, már a saját lapját tervezgette.

Egyszer azt mondta egy régi szerelmem, aki mellesleg költő is volt, hogy – szó szerint idézem, mert emlékezetes volt –: „Nem akarok melletted Károlyi Amy lenni.” Aztán elváltak útjaink, nem lett belőle Károlyi Amy. Igaz én sem lettem egy Weöres.

De ebben az írásban az irodalommal csak annyiban foglalkozom, amennyire a személyes életet érintik. A szerelmeket, barátságokat.

Sajnos, nem volt szerencsém. A szakmai siker a magánéletemet teljesen ellehetetlenítette. (Talán még ma is.)

Általában félték tőlem a fiúk, túl nagy falatnak tartottak. Büszke is voltam, egy barátnőm szerint magasan hordtam az orrom, ez persze a férfiakat csak újabb rohamra készíti, azzal nem is volt baj. Ebben hasonlítottam Cypire, ragadtak rám, mint a mézre. Komoly feladatot okozott, ne sértsek meg senkit, mert ha valakivel szóba álltam, már kezdődhetett a védekezés. Talán ezért vettem föl a gögös, megközelíthetetlen szerepet. Kivétel persze az a három-négy barát, akik mint fegyverhordozók folyton mellettem lógtak. Csak akkor nem, amikor este otthon egyedül maradtam.

Jelentkező persze lett volna bőven. Hogy megkapjanak, hogy legyenek egy trófea, ilyesmi. Persze, pontosan tudtam, hogy semmi nem maradhat titokban. Lefe-

küdni igen, de hogy komolyabb kapcsolat is legyen, az valahogy nem jött össze. Tartottak tőlem. Egyrészt, hogy úgyszem tudok hűséges lenni, másrészt hogy nekem nem lehet hazudni. Ami igaz. Látszatra körülöttem nyüzsgött egy csomó pasas, közben iszonyú magányos voltam.

Voltak képzeletbeli és kitalált szerelmeim a valódiak helyett. Egyszer évekig imádtam valakit, amiről az illetőnek sejtelve sem lehetett. De nem voltam mindig ilyen szemérmes. Szerelmemmel üldöztem ártatlan férfiakat. Utólag is elnézést. Belezúgtam valakibe, akiről rajtam kívül mindenki tudta, hogy meleg. Nekem senki sem szólt. Miért? Olyan nagy szégyen az? Tabu? Hagyták, hogy reménykedjek, szenvedjek. Hiszen egy pár ember tudta, hogy min megyek keresztül. Magáról az illetőről nem is beszélek. Ő miért nem mondta: Erzszi bocsi, de a fiúk jobban izgatnak. Nem. Hagyta, hogy ábrándozzak róla.

Miklós mentett meg, aki nem volt író, és rövid úton lekapcsolt rólam mindenkiket. Egyedül magának akart. Igaza volt, bár az irodalom iránti szerelmemet nem tudta kivenni belőlem, igaz, nem is akarta. Csakhogy nyolc év Miklóssal töltött év elég volt ahhoz, hogy a szerelmem végleg megszokássá váljon. És ezt én nem tudom elviselni. Nem tudok szerelem nélkül élni. Ha nincs, akkor kitalálok magamnak. Persze a magányt az sem oldja föl.

Normális vagyok?

Milyen voltam? Emlékszem magamra? Nem tudok emlékezni, csak a dokumentumok, versek, cikkek, levelek, fényképek, hangfelvételek alapján közelíthetek.

1997-ben Zalán Tibor így ír válogatott verseskötetéről az *Élet és Irodalomban*:

„Nem láttam tündöklőbb költői indulást az övénél. Szándékosan alkalmazom ezt a túlzottnak feltűnhető jelzőt, akinek zavarja az ízlését, felcserélheti a kiugróan tehetséges, a döbbenetes erejű stb. megoldásokra. Egyszerre csak megjelent egy gyönyörű lány és ember, és egy generáció – a mai negyvenesek – az ő verseiben érezte meg azt a hangütést, mely a korra és a korban a helyüket keresőkre egyszerre volt jellemző és tragikusan igaz. Nem véletlen, hogy Tóth Erzsébet egyik verscímét – Madárúton – rakták a korszak jelentős, de nem igazán sikeres versantológiájának homlokára, az antológia sikertelenségéhez nem sok köze volt a költő verseinek – ellenkezőleg, azon kevesek közé tartozott, akik miatt érdemes volt a kiadványt megjelentetni, illetve ma is levenni a porosodó polcokról.”

Ha néha visszagondolok akkori önmagamra, nem vagyok szimpatikus magamnak. Sikeres, fiatal költő voltam, botrányosan őszinte, radikális, ráadásul nő. Egy csapat fiú lihegett mindig körülöttem. Velem jóban lenni, bevezetés volt a társaságba. Én senkit nem küldtem el, meghallgattam mindenkit. Hagytam, hogy szívják a véretem. Hallgattam egymást gyilkoló, árulkodó és olykor gyalázatos mondataikat. Hiába mondtam, hogy most hagyd abba, mert holnap elmondom neki, amit most mondasz, nem hagyták abba. Semmi okom nem volt választani közü-

lük. Akkor még sokan voltunk, a siker sokakat vonzott körénk. A mi hármasunk azonban Józssival és Cypriánnal kibírt harminc évet, ami ma, amikor alig van már barátom, hihetetlennek tűnik. Fiatalnak tűntem, pedig már az sem voltam igazán. Huszonnyolc évesen jelent meg az *Egy végtelen vers közepe* című első kötetem, ami ma is kincsnek számít a polcokon, mint mondják. Harminc felé közeledve, azt se tudva mi történik körülöttem, dédelgetett kedvencként, a népiesek üdvöskéjeként sokan utálhattak. Sok ellenséget gyűjtöttem magamnak, ami persze akkor eszembe sem jutott. Múlt héten húgom egy levélből idézett, amit 1979-ben írtam neki Sikondáról. Valami olyasmit írtam, hogy fantasztikus a hely, a csönd, a nyugalom, a pécsek néha meglátogatnak, és jó lenne, ha Pálinkás Gyuri, Parti Nagy és Csordás elvinnének feleségül, ott el tudnám képzelni az életemet. (Lajossal félelmetes levelezésben álltunk, most beleolvastam néhány levelébe, beleszerettem újra. Ezekben a levelekben már benne van a fantasztikus későbbi író. Múlt századi stílusban leveleztünk, talán Judit néni lakása ihlette ezt is. Meg talán az a tintatartó, amit Lajosnak adtam.) Szerettem őket, semmi okom nem volt választani közülük. Cypivel akkor már elhagytuk egymást, szerelmes senkibe nem voltam. De jó barátaim voltak. Előbb-utóbb eljött a szerelem is, az igazi, természetesen ő sem volt irodalmár. Volt viszont felesége és két gyereke. Azt hiszem, ez sorsszerű. Én húszéves korom óta kizárólag nők férfiakkal találkoztam, és ez azóta is így van. De akibe akkor beleszerettem, szeretem ma is. Nem csak az szólt mellette tehát, hogy nem volt irodalmár. Az ilyen vonzás egy életig kitart. A vele járó öröm és szenvedés is.

Mennyi lehet a valóság abban, amit most írok egykori, tizenöt-húsz évvel ezelőtti lényemről? Tudok-e elfogulatlan lenni? Lehet egyáltalán emlékezni magamra? Egy-egy vers, írás, fotó, kritikák, a nekem küldött levelek, ajánlott versek, a naplóm, az emlékeimben élő lány mennyire fedi a valóságot? Hiszen ha ma meghívnak egy tévéműsorba, és néha meghívnak, megdöbbenek, nem ismerek magamra. Az arc, amit itthon reggel a tükörben látok, nem is hasonlít arra, amit a kamera közvetít. A hangom is, ami sokak szerint a legkülönlegesebb bennem, visszahallgatva idegenül hangzik.

Milyen voltam? Előveszem Fodor András Naplóját. Normális vagyok? Másvalaki naplójából akarom megtudni, milyen voltam? Szükségem van minden tekintetre a múltból, mert látni akarom magam. Az én naplóimat még nem akarom elővenni, bár lehet, hogy azokra is sor kerül. De a naplóm csak az én akkori lelkiállapotomat mutathatja, s nem egy idegen tekintetet. Az első bejegyzés, ahol fel-tűnik a nevem:

„ 1979. IX. 16. vasárnap

Beszéltem Csoórinéval is a férjéről. Még a címét sem tudja Mátraházán. Megmondta a mentős orvos: ez komoly figyelmeztetés volt. Mi értelme van annak, hogy ő Tóth Erzsí verseit javítgatja, meg hogy bárki bemehet a lakásába, ahol nem fér el a holmiktól?”

Majd:

„X. 3. szerda

Havas Judit hoz át a Szabó Ervin könyvtárból egy Tóth Erzsébet-kötetet, s mentegeti a furcsa, tartózkodó költőnőt. Szeretné, ha ő kapná a Radnóti-díjat. Így lesz, amennyiben rám hallgatnak, már korábban így döntöttem. Z. Szabóval is beszéltem már róla.”

Drága Havas Jutka, már akkor is szólt értem. Még tavaly, legutóbbi vers-CD-jébe is bevette az *Alvó fiú* című versemet, én meg nem tudtam elmenni se a bemutatóra, és alig mentettem ki magam. Huszonöt éve vagyok tehát „tartózkodó”. És Csoóri aligha javíthatta Mátraházán az én verseimet, hiszen akkor már megjelenés előtt állt a kötetem. Egy-két éve biztosan kínozza Csoórinét ez a dolog, ami nem lep meg, sokszor láthatott minket együtt beszélgetni, ahogy mások is. Csoóri ajtaja tényleg mindenki előtt nyitva állt. A következő bejegyzés:

„X. 6. szombat. Bp. 0150 Győr–Szigetköz–Bp.

Aki nincs jelen: Tóth Erzsébet, akire várni kell majd fél órát, furcsamód, Domokos Matyi.”

Hogy nem vagyok jelen, az nem újdonság.

„X. 16. kedd

Korán ott vagyok az első kötetes bemutató helyszínén. Sejtettem, hogy Tóth Erzsébet miatt sokan eljönnek. A rátarti költőnő hajlandó Havas Judit mellől fölállni, odajönni hozzám és elnézést kérni, amiért a Kormos-zarándoklatból kimaradt, de nagyon beteg lett. (Olyan nagyon, hogy azóta egy szót sem tudott szólni...) Fehér (fehérített?) arcú, szőke (szőkített?) nő, merev vonásokkal, de kétségkívül formátumos. Valami plebejus erő süt belőle.

Fenyvesi Félix Lajos miatt Vas Pista is eljött, egymás mellett ülünk. Sikerül úgy indítanom a bevezetőmet, hogy Pista is beleszól: azért lépett vissza a szakosztályi elnökségtől, hogy helyet adjon a fiataloknak. Igyekszem a jó ízlés határain belül maradván konferálni, rekapitulálni. Pálffy Margit tisztes hűséggel mondja Petróczy verseit, Erdélyi György hozzáad valamit Fenyvesi hangjához. A legnagyobb dobpergés Tóth Erzsébet körül van. Tíz hosszú, új versét mondatja, s hatot a kötetből. Az ő kötetét Kormos halála után már én ellenőriztem. Néhány olyan verset is kihagyásra szánva, amit ő itt is szavaltat. Vas Pista morog. Tanítani lehetne belőle, milyen a rossz képalkotás. Én inkább Csoóri pátozát hallom a sorok mögül, de furcsa mód ez a stílus szárazabb. Valószínűleg szólásaival, erkölcsi maximáival, kesernyés bátorságával hat. Alföldy Jenő bevezetője nyíltan kimondja róla: »Látja, mi az, amit napjainkban is csak a költészet vállalhat magára Magyarországon.«”

Vas Pista morgása azóta is kísér pályámon, a Csoórihoz kötés is. Hanem hogy fehér?! Fehérített arcú lettem volna? Valószínűleg elfehéredtem a rémülettől.

Aztán:

X. 18. csütörtök

„Sanyi (Csoóri) a politikai vezetés csődjét is látja abban, hogy Pozsgayn kívül nincs fiatal káder. P. I. ellenállásának eredménye, hogy Gyurkó, illetve utódaiként »Gyuszi és Jancsó« (Gyuszi: Hernádi) nem egzisztálhat tovább. Gyuszi ezért meg is neheztelt, de ő megmondta neki: az ilyen helyzetek tönkreteszik a belékerülőt.

A Radnóti-díjakról értesült. Tóth Erzsébetnek meg is mondta már a jó hírt. Bizalmasan tájékoztat a lánnyal való rapszodikus kapcsolatról, melynek leglényesebb tanulsága, hogy T. E. egyéniség. Látom az ajánlást is, amit április 7-én írt, neki átadott kötetébe. Valószínűleg én se tudnám megállni, hogy meg ne mutassam ezt a különleges dedikációt a költőtársnak, kérve persze azt is, hogy ha megjegyezte is minden szavát, ne mondja tovább.”

Jóságos ég, mit írhattam?

„XI. 3. péntek

Kollégáim azt huhogják: Jaj az aláíróknak. S csakugyan, Koczkás máris megrendült szolgálati hangon közli: Tóth Erzsébet nem kaphat Radnóti-díjat. Hiába telefonálok ide-oda, ilyenkor derül ki, hogy lehetőségeim mennyire véglegesek. De hát jobb volna a parancsnokokkal együtt cseresznyézni?

XI. 15. csütörtök.

A győri zsűriből Bélédi végül velem ért egyet, ha Tóth Erzsébet nem kaphatja, adjuk a vidéken élő és első kötetes költő díját kivételesen a három győri fiatalnak: Borbély Jánosnak, Pátkai Tivadarnak, Villányi Lászlónak.

XII. 11. kedd.

Sokan vagyunk az első kötetesek záróvitáján, de a szövetséget csak Csák, Bella és én képviseljük.

Kenyeres összegzése példás. Mindenkit külön köszönt, és igényesen meglátol. Domokosra emlékeztet a negatívumok szemléletes felmutatásában. Helyenként szellemes is. A rendezésben is tanultunk valamit: Havas Judit a szövegbe illesztve mond egy-egy verset a felállással is bemutatkozó szerzőkről.

Iszlai kezdi Tóth Erzsébet dicséretét. Kifogásait olyan furán fogalmazza meg, hogy a költőnő lábánál ülő kortesek hangosan felröhögnek. Hatalmas lólábként lóg ki Apáti szövegéből is a Tóth Erzsébet védő akció: „Ne legyen belőle JeanneD’Arc, ne segítsük a máglyára.” (Később magyarázza, hogy ezzel a tétovázó, szolidaritást nem vállaló, mert a díjat mégiscsak elfogadó győri fiúk ellen beszélt.) Kartal igen ingerülten végigveszi mind a tizenegy költőt. Fecskét és Pátkait elmarasztalja. Az utóbbit igazságtalanul. Nagy Gazsi tiltakozik is nagy hévvel. A nem érdektelen vitát Könczöl közbeszólása teszi élessé. *A madárúton*

antológiáról a Fiatal Művészek Klubjában már elmondott szöveget itt ugyan nem kérjük, de ő letéve a papírt, kivág egy kemény filippikát a három évtizede egy helyben veszteglő, Nagy László klubelnök szárnya alól cseperedő epigonok epigonjai ellen, a hemzseggő sztereotípiák, a Dózsa-tüzeskoszorúk, az 1954 óta új toposzt nem hódító Juhász ellen. Szerinte Tandori és Esterházy azért valakik, mert heherésző reagálásuk igaz.

A hozzászólásokban Tóth Erzsín kívül Keresztes József, Borbély János kap még figyelmet. Vadernáról felemásan ítélnék, Petrőczit, Fodor Ákost távollétében inkább szapulják.

Kenyeres zárószavaiban ügyesen ríposztos, Könczölt is visszanyesi, ki a Bánk Bánról szólva is ugyanezt a szöveget mondaná most. Esterházyt politikailag ítéli el, Tóth Erzsit a siker súlyától óvja.

XII. 13. csütörtök, Győr

Az első kötetesek kerekasztalvitáját itt is megrendezzük, s nagyon jól sikerül. Papp Árpád, Papp Márió, Keresztes József, Vaderna, Büki, Kerék, Deák László, Tóth Erzsi vannak itt a győrieken kívül. Sorba kérdezem őket, s ebből kijön valami épkézláb dolog. Pete és Péntek, Parancs, majd a *Műhely* főszerkesztője, Gecsényi is csatlakozik. Őket is sikerül bevonnom az eszmecserébe. Tóth Erzsi meglepő szerényen beszél. Amikor a majdnem háromórás eszmélkedést – sok humoros kiszólással – összegzem, T. Erzsivel megyek át a szállóba. Átadom neki emlékül, róla írt laudációm szövegét. Belátja, hogy elhibázta a lépést, s hogy a győri fiúk jutalmazása az egyetlen normális döntés.

Z. Szabó rosszul érzi magát. Éjjel hányt, most sem iszik. Volt elég idegesked-nivalója. A fiúk is megbokrosodtak egyszer, hogy nem fogadják el a kényszermegoldást. Lacit vonták felelősségre, szabályszerűen kihallgatták a pártbizottságon. Laci úgy volt a fiúkkal, mint a csoportképen mosolyogni nem akaró gyerekekkel a szülő. Végül Pátkai józansága győzött, s jólesett nekik, hogy a szövetségben Tóth Erzsi odament hozzájuk, s most is itt van...

A fogadás szűkösebb, mint szokott lenni. Tóth Erzsi valóban a győri fiúkkal van. (Kik addig folytatják majd az ivást, míg mind a három díjat el nem isszák bánatukban. F. A. 1994.) Kilenc után, amikor búcsúzom, Tóth Erzsi spontánul mondja: kár!

Czigány hoz vissza kocsin. Említi: utasítást kapott, hogy az aláírókat egyelőre ne szerepeltesse. Más (Koczkás híre!): A szimpátiatüntetést a legbalosabb cseh politikus, Bilák szervezte. Teljes öngól.”

Többet nem ír rólam 1979-es naplójában Fodor András. Igaz, a későbbi naplók nem is láttam. Amikor a Diafilmgyártó Vállalatban, ahol dolgoztam, a Bartók Béláról készülő hangosított diafilmet szerkesztettem, nagyon sok segítséget kaptam tőle.

Lehet, hogy valóban megbántam az aláírást, az azonban biztos, hogy jó korán, az első lehetséges állami jutalmazás elmaradásakor rádöbbentem: döntenem kell.

Kinek akarok én valójában megfelelni? A pártvezetőknek vagy a saját öntudatomnak és a lelkiismeretemnek. Nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret. Valószínűleg akkor már készült bennem a szentendrei beszéd, mely aztán igazán világossá tette, hogy senkihez nem fogok alkalmazkodni, és a Magyarországon akkor létező legnagyobb tabut, Kádár '56-os szerepének kérdését fogom megsérteni. Tudtam, mit teszek, nem voltam már gyerek. Persze, fogalmam sem volt róla – akkor még –, hogy általam nagyon is elismert írók, miféle játszmákba mentek bele az akkori kultúrpolitika legfőbb uraival, Aczéllal és Kardos Györggyel, inkább csak ösztönösen visolyogtam attól a magatartástól, amit aztán Fodor naplójából fényesen lehet követni.

És hát azért nem volt olyan egyértelmű a „lázadók” megítélése sem. Amikor először dobták vissza a József Attila-díjamat, abban az évben Szilágyi Ákos például KISZ-díjat kapott.

1995-ben kaptam végre József Attila-díjat, Fodor Gábor adta át.

A rendszerváltás utáni hasonló játszmáktól pedig sokáig megóvott az, hogy 86-ban gyakorlatilag kivonultam az irodalomból, verseket egyáltalán nem írtam. 8-10 évig biztosan. Vártam azért, azt hiszem inkább csak tudat alatt, hogy mikor tudok majd újra írni. Legsötétebb óráimban sem jutott eszembe, hogy végleg feladtam.

De még nem tartunk itt. Most 1980-ban vagyunk, a fiatal írók által rendezett szentendrei konferencián. A helyszínt éppen Cyprian javasolta, voltak ismerősei a város vezetőinél, szívesen biztosították részünkre a művelődési házat. Csengey Dénesre, Elek Istvánra, Lezsák Sándorra, Szilágyi Ákosra, Csordásra, Zalánra emlékszem, mint fő szervezőkre rajtunk kívül.

Most, amikor megtalálom legnagyobb hírű, később hírhedtté vált felszólalásomat, eszembe jut, hogy azóta sem került elő ez a szinte muzeális értékévé vált papír. Ez volt a kezemben, amikor remegő lábakkal kiálltam Szentendrén a színpadra, 26 évvel ezelőtt.

A szentendrei beszéd

1.

1974-ben, egyetemista koromban írtam egy cikket a *Közgazdász*ba, mely végül nem jelent meg, de Szerb Antal egy kifejezése, melyet a cikkben idéztem, gyakran eszembe jut azóta is. „Ma, amikor a sajtó udvarias, mint egy orgyilkos” – írta Szerb Antal, s az átlagos helyzetre ma is igaz. Mostanában azonban rövid idő alatt háromszor is felfigyelhettem sajtónkban arra, hogy bizony szembefordult az a bizonyos „gyilkos”. Igaz, olyan kivételes egyéniségekkel fordult szembe, mint Elek István, Csoóri Sándor, Szilágyi Ákos. Elek és Rényi vitájáról, valamint a Csoóri cikket követő vitáról most nem akarok beszélni.

Szilágyi Ákos a *Mozgó Világ* júniusi számában felkavaró, izgalmas cikket – ahogy ő nevezi: pamfletet – közölt. (Nem vagyok kritikus.) Ritkán olvasni ilyesmit. Lehet, borzasztóan naiv vagyok, de azt gondoltam, most történni fog valami.

Hozzászólnak, beszélnek, írnak róla, vitatkoznak vagy egyetértenek vele, továbbgondolják gondolatait. Vártam. Hosszú ideig semmi. Ami aztán Fekete Sándortól az *Új Tükör*ben megjelent, az minősíthetetlen, igazságtalan támadás.

Engem Sütő András érdekel, aki szintén az *Új Tükör*ben – bár Szilágyi Ákos nevét nem említi – mélységesen felháborodott azon, hogy valaki – egy ifjonc – „fényes nappal, ország füle hallatára kijelenti: őneki Illyés, Juhász, Nagy László nem jelent irodalmat”. Sütő felháborodását csak részben osztom. Én is sajnálom, hogy az említett szerzők nem jelentenek irodalmat Ákosnak, de ezt elintézem annyival, hogy ő szegényebb nálam. De miért ne mondhatná ezt fényes nappal, ország füle hallatára. Hadd mondja. Azért még Illyés, Nagy László marad, aki volt. Sőt. És Szilágyi Ákos is hadd legyen Szilágyi Ákos, hadd beszéljen fényes nappal, ország füle hallatára. Jobb ez, mint ha csak otthon mondogatná, és csak sötétben.

Sajnálatos, hogy Szilágyi Ákos megnyilvánulása bátornak számít, jelenlegi – de ebben, úgy látszik, sajnos kevés hagyománnyal rendelkező – közéletünkben. Ez lenne a természetes, én éppen azért örültem cikkének, mert a bátorság és a botrány lehetőségeiről, illetve lehetetlenségeiről beszél. Többek között.

2.

Én nem pályázom különösebben a bátor jelző kiérdemelésére, én egyszerűen nem lehetek bátor. Miért? Mert azokról a szerzőkről, akikről feltételezem, hogy Szilágyi Ákos irodalomnak tartja őket – József Attila, Dobai, Petri –, én sem mondhatok mást. Én egy esetben lehetnék „bátor”. Juhász Ferencre gondolok. Egyszer Kormos István azt mondta, hogy számára Juhász nem az *Új Írás* főszerkesztője, hanem a *Tékozló ország* írója. Akkor azt mondtam Kormosnak, hogy számomra pedig mind a kettő. Ma már – bizony sok idő telt el azóta – Juhász újabb írói és főszerkesztői tevékenysége elhomályosítja, de pontosabb így: megsemmisíti a *Tékozló ország* költőjét. Ezt már tisztán látom. Csakhogy nekem nincs más lehetőségem – és nem is akarom, hogy legyen – Juhászlól alkotott véleményemet kifejezni, mint magatartással és esetleg vagy talán elsősorban művekkel. Istenem. Én egy ilyen fasírt vagyok. Ákos nem kritikus, mert nem lehet kritikus, írta. Nagyon örültem volna, ha többen hozzászólnak, és nem csak ilyen félvállról, mint én. Esetleg szellemileg nálam jobban felkészült emberek.

Számomra a kritika nehézségeit, talán kevésbé látványosan, mint Szilágyi, de meggyőzően, Kulcsár Szabó írta le a *Tisztánlátás stratégiája* című lakiteleki hozzászólásában. Tudtam én régebben is, de ő is megerősített abban, hogy nehéz lehet kritikusnak lenni. Mert az alkotó egyszerűen csak beül – vagy előbb-utóbb betuszkolják – a kettő közül az egyik szekérbe, és fut vele az a rossz szekér. S közben megpróbál dolgozni. A szekerek feliratait időnként változtatják. Gondolom, mindenki ismeri az otrombán leegyszerűsítő párosításokat: népi–urbánus, zsidó–nem zsidó, groteszk–nem groteszk. Ezzel szemben mi a kritikus dolga? A kri-

tikus Nap kell legyen, világítania kell, hogy látható legyen minden szekér, utasai-
val és az úttal együtt. Nehéz feladat ez? Hát persze. Nem csoda, ha a szekéren
ülők néha elemlámpával segítenek a Napnak. Nem lehet kritikusnak lenni, nem
tudom, hogy lehet-e. Németh László megpróbálta.

Most néhány részlet következik egy levélből:

„Olvastam hozzászólásodat az *ÉS*-vitában. Megint gyöngyöt szórtál a disznók
elé. Vigyázz, nehogy túlságosan megviseljenek az ostoba válaszok és visszaütések,
amiket kapni fogsz rá. Persze, akárhogy is lesz, igazad van. Meg kell szólalni. De
talán nem ilyen álvitákban. Én az egész ügyben a legfontosabbnak azt tartom,
hogy rákérdezel a (kultúr)politika felelősségére a verébetetés elszaporodásában.
Ám velük vitázni annyi, mint borsót a falra hányni. Nem hiszem, hogy fölveszik
a kesztyűt, amit odavetettél nekik, legfeljebb leporolják, és visszaadják gáláns bő-
kok kíséretében. Az egész ügyet – így látom én – a kritika szintjein lehet megfog-
ni. Mert lehet, hogy mindennek legfőbb mozgatója a kultúrpolitika, de a veré-
betést, a groteszk, ironikus stb. „világlátás” kényszerzubbonyát végül is a kritika
terrorja (lásd elsősorban a *Mozgó Világ*, de tanulságos a *Jelenkor*-beli vita is Déry
íroniájáról) kényszeríti az irodalomra. A váteszszerep leértékelődésének objektív
alapja nem az, hogy a vízügyeket a vízügyi hivatal intézi ma már, hanem az, hogy
a költő által képviselt tömegnek nem volt, nem lehetett beleszólása a politikába.
A probléma nem a próféta költő, hanem a nép leértékelődése, szubjektív alapja
pedig az, hogy a Petőfi-kör 56-os ténykedése nyomán a kultúrpolitikus is szívesen
veszi és a szoc-reál dogmák ellenére is támogatja a magán-groteszket a népképvi-
selettel szemben.”

Eddig a részletek. A levélíró gondolataival egyetértek, s azt gondolom ő is
tudja, hogy ideális esetben – valóban átütő erejű, nagy művészet esetén – mindig
a mű szövetéből készíti a kritika azt a bizonyos kényszerzubbonyt.

4.

A költészetre most nem akarok sok szót vesztegetni. Én is leírtam már, hogy
nekem József Attila óta a *Hazámat* nem írta még meg senki. Nem is baj ez akkor,
ha a Magyarország fölfedezése sorozat, a film vagy a próza megpróbálja leírni
hazámat. Az is elképzelhető, hogy erre most több esélye van, mint a lírának.
Egyesek szerint József Attila, mások szerint Nagy László volt az utolsó költő Ma-
gyarországon. Nekem van egy harmadik tippem, de ez maradjon az én titkom.
Bizonyára másoknak is vannak tippjeik, de azt hiszem, az arányokban nem téve-
dek. Hiszek a költészetben s abban, hogy amíg ember lesz a földön, lesz költészet
is. Ezzel együtt – vagy éppen ezért? – érzem a válságát. De nem értem, miért
kell olyan sokat beszélni erről. A válság – amint tudjuk – néha törvényszerű, és
nem árt néha egy kis válság.

A fiatal prózával más a helyzet, az most valóban virágzik. Ott csupán az értelmisé-
gi szemlélet uralkodása a bántó, még akkor is, ha Nádas, Hajnóczy, Dobai, Lengyel,

Esterházy, Horváth Péter, Bereményi valóban kitűnő műveket alkotnak. Engem csak az zavar, hogy Tar Sándorról, Csalog Zsoltról, Tárnok Zoltánról, Körmendi Lajosról, Holdosi Józsefről jóval kevesebbet beszélnek, mint az előző csoportról. Sajnálatos ez, mert az utóbbiak műveiből azért néha fölremlik, hogy ebben az országban élnek azért még mások is, nem csak „értelmiség”. Ezt a kis kitérőt befejezem, én aztán valóban nem vagyok kritikus. Bár azt hiszem, ez nem irodalmi, hanem társadalmi láttelet.

5.

A csoportokról

Fölös példány – Szilágyi Ákosék nevezik így magukat, az elnevezés enyhén szólva nevetséges.

A csoport tagjainak írásaival majdnem mindenhol találkoztam már a *Kritikától* a *Valóságig*, a *Kortárstól* az *Életünkig*. Nehogy azt gondolja valaki, hogy az ellenkezőjét szeretném. De akkor lenne igaz az elnevezés. Fölös példány. Hál’istennek, nem igaz. Szilágyi Ákost mindig elolvasom, bármit ír, egyszerűen érdekelnek a gondolatai, még akkor is, ha gyakran nem értek vele egyet (A lírától az epikáig), néha meg az egészből egy szót sem értek (Nemzetközpontú...). Tisztelem és irigylem szellemi felkészültségét, okosságát, mert azt hiszem, ez nem az a fajta „megalkuvó” okosság, amire joggal haragszunk, amit Döbrentei úgy fogalmaz, hogy „egy ponton túl önmaga megrövidítésébe nyugszik bele, és ez már butaság”. Ti felismeri hogy a harc reménytelen. Szilágyi okossága, azt hiszem, konstruktív okosság. Lenne. Ha lennének hozzá társai (ellenfelei) bármelyik csoportból. S még az is lehet, hogy lesznek. A Fölös példány egy másik tagjának, Kemenczky Juditnak a verseiből most csak arra emlékszem, hogy az ő szatyrában többnyire citromos joghurthab található. Jó neki. Gondolom. És eszembe jut Pilinszky: Az ördög limonádét hörpöl. Akik bort, csupán szerencsétlenek. Pardon.

6.

Nem mintha magunkról, a csütörtök esti társaságról (Miért épp csütörtök? Talán azért, mert a babonák napja csütörtök, amikor a legnehezebb.) többet mondhatnék.

– S mégis, milyen lenne az a folyóirat, amit akarnátok? – szegezte nekünk valaki a kérdést az egyik legutóbbi csütörtökön. S mert némán ültünk, talán fél percig, a kérdező folytatta – nyilván érezte, hogy ezen mi már igen sokat gondolkodtunk, csak épp nem azon, hogy mit akarunk, hanem azon, hogy miért nem lehet folyóiratunk – tehát, folytatta a kérdező. Mert abban nyilván egyetértünk, hogy nem is olyan rosszak ezek a mi létező folyóirataink. Küldünk is verset mindenhová a *Kisalföldtől* a *Mozgó Világig*. Csak kettővel teszünk kivételt: Az *Új Írással* és

a *Kortárs*sal. S ha valaki véletlenül mégis betéved a *Kortárs*sba, órá sem haragszunk meg. Hiszen a *Beatrice apródjait* s a *Miért vijjog a saskeselyút*, Galgóczi kisregényeit is ott olvastuk először. Az a baj, hogy egyetlen folyóiratról nem tudom, hogy mit akar? Hogy mivel? Természetesen az országgal, a néppel, a nemzettel, kinek mi tetszik. Én azt szeretném, folytatta a kérdező, ha megszületne a magyar progresszív folyóirata.

Azután csúszós utakra jutottunk, az értelmiség fogalmáról, helyzetéről, hatalmáról vagy uralmáról kezdtünk el beszélgetni. Hogy van, aki könyvtárban született, mégsem nevezhető értelmiséginek, csak a társadalmi fejlődés elfajzott, elkorcsosult teremtményének. Azt hiszem, az atomtudós és az atombomba ellen tiltakozók szembeállítását is mindenki ismeri. Hogy természetesen utóbbiak nevezhetők értelmiséginek. Ma, amikor itt a tiltakozásért semmi nem jár – legfeljebb mínusz százezer forint –, akkor azt hiszem, leszámolhatunk ezzel az értelmiséggel is. Persze, már jóval előbb leszámoltunk. Gondolom, illetve remélem, mindenki tudja, hogy nem könnygázra és rendőrsortűzre óhajtozom. Hanem arra, hogy az értelmiségnek legyen lehetősége a valóságos politizálásra. Hogy politikai igénye ne merüljön ki fecsegésben és nosztalgiában.

J. P. Sartre halála előtt nem sokkal állította fel az „elvegyülés” értelmiségi elméletét, miután a 68-as nemzedékben csalódott. Én remélem, még sokáig élek, de már nem hiszek az elvegyülésben sem. Főleg nem hiszek a babos kendővel díszített elvegyülésben.

Értelmiség? Rosszkedvű vagyok ettől a szótól. Én Németh Lászlónak hiszek. Az ő értelmiségi arcának. Lehet, tudatlanságomat árulom el, mégis bevallom, az ő szellemi és emberi mértékeinél, követelményeinél nem ismerek magasabbat.

7.

De azután ismét csak a politika következhetett. Hogy nem tartozunk a szerencsés nemzetek közé, akiknek voltak nagy politikusaik. (Legyen az egy nagy szent vagy egy nagy gazember.) Van-e egyetlen politikusunk, akinek felismerhető bolygórendszer van a feje körül, van-e, akit egyetlen publicisztikában néven lehetne nevezni, mert felismerhető (támadható vagy védhető) gondolat- és koncepciórendszer veszi körül? Kérdezem mindenkitől, de legfőképpen Szilágyi Ákostól, mert utoljára ő írta le azt a fájdalmas igazságot, hogy „mennyire nem vált vérünnké Ady publicisztikája. „Hogyan válhatott volna vérünnké, amikor a politikai közéletnek határai vannak. Láthatja azt is, hogy Elek, Csoóri vagy az ő (Sz. Á.) gondolatai által kiváltott viták is csak bizonyos határig mentek el, s azután, ahogy Lezsák mondja, a játékvezető lefújta a mérkőzést. De addig is, amíg beszélhettek, nem beszéltek egy nyelven. Mert, gondolom, az otromba támadásokat és gorombaságokat senki nem nevezi beszédnek.

Ki írta le például (melyik író?) Kádár vagy Aczél nevét vitatkozva vagy bármilyen formában? Kádár János '56-os és '56 előtti szerepéről, létezéséről, tevékeny-

ségéről egy nyugati, ha jól emlékszem müncheni kiadó jóvoltából olvashattam igen érdekes dolgokat. A könyv címe: *Nagy Imre élete és halála*. Bár ezekkel a nyugati magyar nyelvű kiadásokkal többnyire az a baj, hogy olyan ízléstelen a stílusuk, hogy ember legyen a talpán, aki végig tudja olvasni őket. Azt azért egyre jobban tudják, hogy a – vélt, valódi vagy tudottan hamis – „tényeket” egy esetben lehet eladni: ügyelni kell a tárgyilagosság látszatára.

Ember legyen a talpán. Mondom. De az ember feladata nem az, hogy ember legyen a talpán, hanem hogy megpróbáljon minél többet megtudni a világról, s ez néha azzal jár, hogy le kell győznie hányingerét. Számomra ez a könyv – *Nagy Imre élete és halála* –, bár mint említettem, nem egészen dosztojevskiji szintű irodalom, ez a könyv!, nem pedig egy gazdag öregasszony idézte elő a dosztojevskiji pillanatot. Elő a baltát, és ölni. – Elnézést ezért a költői túlzásért.

Nagyon jól tudom: a kérdés nem az, kit, kiket kell megölni valóságosan, hanem mit kell tenni ahhoz, hogy ember maradhasson az ember. Örülök, hogy erre vonatkozóan már hazai kiadású könyveinkre is hivatkozhatok. Károlyi Mihály, Kádár gyula, Illyés, Vas, Csoóri, Simonffy – és még sorolhatnám – visszaemlékezései, gondolatai, regényei és dokumentumai annyi átgondolni és töprengeni valót adnak, hogy az elég egy életre. De inkább úgy mondom: egy élet kevés erre. Köszönöm nekik.

8.

Köszönöm. Ez a legszebb szavak egyike, én mindég elszomorodom, ha nekem mondják, vagy én mondom valakinek. Most is, mi történik velem? Eszembe jut az egész magyar irodalom, kezdve onnan, hogy:

*Vitézek, mi lehet ez széles föld felett
Szebb dolog az végeknél?*

Egészen addig:

*harcos vagy, foglalj hát hazát
légy szabadító és szabad
roncsol, hülyít a tétlen eszme
mondom magamnak s harci vágyam
gyalogbetyár Bolíviában.*

Utóbbi sorokat Csordás Gábor írta.

Eljutottak? Eljuthattak-e a vitézek, ha nem is a végekre, de mondjuk a politikusok asztalához? Ritka, '48-as pillanatoktól eltekintve nem juthattak el. Pedig milyen irodalom rózsakertjének illatában (bűzében) kártyázták el a nemzet sorsát

politikusaink, mondjuk Adyék idejében? Nem az a legfőbb baj, hogy ilyen hatalmas szellemiségű emberek, mint Ady és Babits és József Attila, Németh László és Illyés – sorolhatnám a neveket – többnyire nem kedvelték, nem értették egymást, vagy nem értettek egyet részletekben. A lényegesebb, a nemzet sorsát, jövőjét illetően kellett volna csak egyetérteni, s akkor talán lett volna esély arra, hogy ott legyenek a politikusok mellett, s nem feltétlenül mint ellenségek. Hogy mi lett a következmény, az ország, a nemzet a nép – ki ki választhat a tetszésének legjobban megfelelő kifejezésekből – sorsa, tudjuk „ország rohad el, nem a grófság” hogy ismét Csordás Gábort idézzem. Tudjuk. Mondom én. De tudjuk-e valóban?

Nemrég az is szóba került közöttünk, vajon hány politikus intézi most az ország sorsát? Valaki azt mondta egy, másvalaki úgy saccolta tíz körül lehet. Én nem szóltam, mert úgy érzem, jó volna, ha egy – egyetlen – legalább intézhetné.

Befejezésül mondhatnám lehajtott fejjel: kész a leltár, sorolhatnám: József Attila, Sarkadi Imre, Szabó István, B. Nagy László, Latinovits Zoltán, Kondor Béla, Szilágyi Domokos. Mégsem ezzel szeretném befejezni. Hiszen ezt művelik verseink, ezt a borospoharak, elzüllött vagy züllő félben levő életünk. Befejezésül Illyés gyulát idézem, mert méltó szeretnék lenni mondatához: „Itt élned kell!”

Csakhogy ez még mindig túlságosan költői és hamis befejezés lenne, mert akkor még mindig nem beszéltem azokról, akik az életet nem adták vissza, mint talált tárgyat, egyszerűen csak megállt a szívük. S erről nincs is mit beszélni. A szív tudja, mikor kell megállni.

9.

S mert valahogy azért mégis be kell fejeznem, elmondom még, hogy két hete kaptam egy levelet, mely nagy örömmel töltött el. Elsősorban a tartalma miatt, mert végre nem a cselekvés lehetőségeiről elmélkedett az írója, hanem a levél maga volt a cselekvés. Megszólítása ugyanis a következő: „Kedves Csoóri Sándor, Elek István, Rényi Péter és Tóth Erzsébet.” Ez a különös kezdet számomra azt jelentette, hogy az ellenkező híresztelések ellenére mégis egyetlen Nap süt mindannyiunkra. És ez nem kevés. Reménynek és hitnek. Mert közben Mi folyik itt lent? A föld – ez a hatalmas fasiozott, hogy ismét Sz. Á. metaforájával éljek – elfoglalása, felosztása és újrafelosztása. Befejezésül Pálkinkás György *Sarkadi* című verséből idézek: „elfértünk volna egymás mellett”.

Szabad Európa

Nem fértünk el.

Ezt ma, huszonöt évvel később már nyugodtan állíthatom. Az Írószövetség egyik részének nem volt jó a Bajza utcai palota, átvonultak a Károlyi Mihály utcaiba. Soha még ilyen távol nem álltak egymástól írók és írók, harag, gyűlölet,

irigység, félreértések és anyagi érdekek diktálják a meséket ma is. A József Attila Kör szentendrei tanácskozásán 1980. október 31-én elhangzott hozzászólásomból azután hosszú részleteket beolvasott a Szabad Európa. A kört hosszú és siralmas egyeztetések után felfüggesztették, körülöttem pedig megfagyott a levegő. Sokan a szemembe mondták, hogy az én hóbörgésem miatt van az egész, az Írószövetség választmányi ülésén többen, pl. Hernádi Gyula őrjöngtek, hogy mit '56-oznak itt ezek a senki fiatalok, sokan azóta is csak azt tudják rólam, hogy gyilkosnak neveztem Kádárt. Nyilván örültt vagyok. Magát a szöveget, FIJAK szentendrei jegyzőkönyvét elolvashatta, aki akarta az Írószövetség könyvtárában, ha előtte aláírt egy nyilatkozatot, hogy abból se szóban, se írásban semmit nem használ föl, nem idézi, nem hivatkozik rá stb.

Akkor még nem tudhattuk, milyen közel van már 1989, mindössze kilenc évet kell kibírni. Ma már azt hiszem, ha féltem is utána pár évig, akkor már könnyű volt hősnek lenni.

Huszonöt év múlt el, de azóta soha senki nem kérte tőlem, hogy adjam oda neki a hozzászólást, el szeretné olvasni, hogy ne csak a mendemondákból ítéljen. Soha, senki. A legjobb barátaim sem.

Nekem meg mostanáig nem jutott eszembe, hogy belenézhetnék. Mosolyogtam néha gépelés közben.

Személyes bántódásom nem történt, sőt, amikor a második kötetem már a Magvetőnél volt, egy év múlva behívott magához Kardos György, azt mondta, kíváncsi rám. Elbeszélgettünk erről-arról, a végén közölte, ne aggódjak, ki fogja adni a könyvemet. „Tudja, nem engedhetjük meg magunknak, hogy mártírt csináljunk magából.” A könyv *Gyertyaszentelő* címmel megjelent, ha lehet, még jobb kritikákat kaptam rá, mint az elsőre.

Előtte azonban, nem sokkal a harmincadik születésnapom után, már az Amerikai úti kórház idegosztályán fekédttem.

Nyilván a születésnap viselt meg, de erre csak évekkkel később jöttem rá.

Anyámtól kaptam egy gyönyörű ruhát, aztán elment Bécsbe. A húgom már férjnél volt, elköltözött otthonról. Én meg a hatalmas és egyelőre még nagyon idegen lakásban, Judit néni kacsái között rendezgetek. Egy óriási fiók tele szépen összehajtogatott tejeszacskókkal. Egy másik számomra ismeretlen rendeltetésű tárgyakat rejt. Kosz és iszonyú zsúfoltság mindenütt. Egy élet rám hagyományozott meghitt dokumentumai. Bármelyik szekrényt, fiókot nyitom ki, egy áporodott évszázad meghitt törmelékei zuhannak rám idegenül. Hiába voltunk rokonok, hiába tudtam mindig is, hogy ők – „az az ág”, ahogy szüleim emlegették – a gazdagok, mi meg a szegények, mégis meglepett ez a iszonyú zsúfoltság, gazdagság, szó szerint is értem ezt, évekig élt az egész család az ő gyönyörű tárgyaiból, festményeiből, bútoraiból, budai nyaralójából stb. A legutolsó darabot nemrég adtam el – legalábbis remélem, hogy mást már nem kell eladnom –, az íróasztalt, amit sohasem szerettem, monstruózus volt, és olyan szaga, amit soha nem tudtam megszokni, de Judit néni iránti tiszteletből sokáig megtartottam. Szinte fellelegeztem, amikor most, 23 évvel később kénytelen voltam túladni rajta. Kellott a pénz.

Most egy apám által összeeszkábált íróasztalom van, könnyű neki, hiszen asztalos, ezt jobban szeretem. Bár, nincs ember a környezetemben, aki meg ne kérdezné, hova lett a gyönyörű íróasztalod? Kitalálok valamit.

Akkor még, huszonhárom éve eszembe se jut, hogy majd el kell adnom bármit is, próbálok megbarátkozni a rám hagyományozott életmaradékokkal, szokatlan, mert a mi életünk szellősebb, takarékosabb volt. Persze, hiszen egész általános iskolás koromig egyetlen szobában éltünk négyen. Hárman aludtunk egy ágyban, anyám, húgom és én. Olykor még rokonok is, apám rokonai is laktak nálunk, ebben az egy szobában. Ma már el sem tudom képzelni, ez hogyan volt lehetséges. Most itt volt ez az óriási lakás, csak az ágyat vittem el, amiben Judit néni meghalt. Attól babonásan félek. Járok kelek a lakásban. Egyes fiókokat csak pár évvel később nyitok ki. Nincs erőm ezt a rám hagyott életet szortírozni, vizsgálgatni. Úgy hagyok mindent, ahogy volt. A vendégeskedést nem hagyhattam abba, mindenkinék, aki jött, ajándékoztam valamit. Amit választott a kacsatok közül. Egy régi kártyapaklit, egy ezüst dobozt, egy régi borotválkozó készletet, aranykeretes szemüveget. Ha akkor valaki kéri a Barabás-festményt, az Ismeretlen nő arcképét, azt is odaadom, vigye. Ezt persze senki nem merte kérni. Judit nénire gondolok, aki Anyámat szerette mindenek fölött, persze hogy az én lakásgondomat akarta megoldani. Sokra tartott, szerette és olvasta a verseimet, nem akarta, hogy kiszolgáltatottnak kallódjak az életben. Azt mondta, ha ő meghal, barátai akkor is segíteni fognak rajtam, ha bajban leszek. Tudni fogják, hogy szükségem van rájuk. Hittem is, nem is. Jól esett ez a homályos gondoskodás. Egyelőre azonban csak az iszonyú magányt érzem, harmincéves vagyok, és mindig vannak egy páran a lakásomban, de csak hogy ne legyen olyan iszonyú a magány, a csönd. Az egyik elmebeteg költő rávesz, hogy gyógyszerre igyunk, úgy nem kell olyan sok italt venni, bizonyos gyógyszerek kaphatók recept nélkül is. Ő maga aztán pár nap múlva felszívódik, én viszont egy teljesen új érzést ismerek meg, ami majdnem a halálot okozza. Napokig szálllok, táncolok, pörgök, szédületesen boldog vagyok. Alig bírom elviselni a 7-es busz cammogását, hogy beérjek végre a Pilsenibe, és mikor kivel, Karcsival, Viktorral, Józsival, Cypivel, Lajossal, szinte mindegy, találkozom. Éjszakákat kódorgok a városban olyanokkal, akiknek a nevét sem tudom. Egy hete nem mentem be a munkahelyemre, a Diába, hús üzenet a levélszekrényben, hol vagyok? Azonnal menjek be, telefonom még nem volt. Egyszer csak ott fekszem a konyhakövön, minden gázcsap kinyitva, de nem történik semmi. Ezeknek a régi nagypolgári lakásoknak eszméletlen a belmagasságuk.

Nem tudok meghalni, pedig elszántam magam, dühöngök, várok tovább.

Arra ébredek, hogy egy fehér köpenyes alak guggol mellettem, és hihetetlenül kék szemekkel néz rám figyelmesen. ❖